

УКРАЇНА І СВІТ: МІЖНАРОДНИЙ ВИМІР ТРАНСФОРМАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

УДК 94(497.6):341"1945/1995"

О. І. Брусиловська, канд. політ. наук, доц.

Одеський національний університет ім. І. І. Мечникова,
Інститут соціальних наук, кафедра міжнародних відносин
Вул. Дворянська, 2, м. Одеса, 65026, Україна.
Тел. (38 0482) 63-32-59. E-mail: cis_asc@paco.net

БОСНІЙСЬКА ВІЙНА В КОНТЕКСТІ ПЕРЕГЛЯДУ ПІДВАЛИН ПОВОЄННОГО МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

У 1992 р. Боснія та Герцеговина була визнана США та Європейським Союзом, хоча це не відповідало міжнародним нормам. Під час громадянської війни США доводили, що ООН не впоралась з проблемою. У 1994 р. НАТО вперше без консультацій з Радою Безпеки висунув сербам ультиматум під загрозою бомбардування. З цього часу ООН не втручається в хід подій. У 1995 р. підписано Дейтонські домовленості, що означало встановлення жорсткого контролю НАТО на Балканах.

Ключові слова: Боснія, міжнародне право, США, ООН.

Боснійська війна стала чи не найпершим прикладом дійсно нового підходу США до своїх можливостей в якості єдиної супердержави у постбіполярному світі. Стратегія й тактика, що були розроблені американськими дипломатами та військовими в Боснії, незабаром широко використовувались в інших регіонах світу, зокрема в Іраці. Тож наразі проблема поступового перетворення засад міжнародного права, що тривало протягом боснійської війни, є надзвичайно цікавим як в науковому, так і в суто практичному аспекті.

Тема статті — боснійська війна в контексті перегляду підвалин повоєнного міжнародного права. Ціль статті — на тлі боснійських подій довести провідну роль США в односторонньому перегляді основних засад існування повоєнного світу. В завдання роботи входить також розгляд в той час позицій регіональних та світових акторів міжнародних відносин, виявлення уроків та наслідків боснійської війни для Балкан та світу в цілому.

Тема боснійської війни широко представлена працями югославських дослідників (сербів, хорватів, словенців), таких як З. Ізакович, П. Сіміч, Р. Вукадинович, І. Цвітковіч, М. Брезовшек. Глибоке занурювання в матеріал має свої переваги та недоліки. Автори належать до протилежних таборів, тому в їх наукових працях в кожному ре-

ченні відчутні їх політичні уподобання. Таким чином, праці югославських дослідників радше можуть бути використані як цінне джерело з проблеми, ніж як аналітична доповідь, яка має бути об'єктивним викладанням фактичного матеріалу з неупередженими, збалансованими висновками. Але якщо розглянути праці дослідників з інших країн, у тому числі України, треба відмітити, що вони ненабагато відрізняються від югославських. Наприклад, в працях одесита О.Лапшина його політичні, а навіть емоційні уподобання є очевидними. Тому в статті зроблено спробу узагальнити наші уявлення про війну та зробити підсумки, притримуючись суто фактів, без надання їм емоційного відтінку, що є науково невиправданим.

У жовтні 1991 р. парламент Боснії та Герцеговини оголосив незалежність та суверенітет єдиної держави Боснії-Герцеговини. У відповідь боснійські серби провели референдум та оголосили на своїй території Республіку Сербську. Те саме зробили й боснійські хорвати. Напруження в Боснії та Герцеговині досягло небезпечної межі, коли парламент республіки відмовився від сербської ідеї про створення конфедерації з трьох частин та внесення відповідних змін до конституції. Натомість у лютому 1992 р. було оголошено про референдум. Серби його бойкотували, таким чином участь прийняло біля 58 %.

6 квітня 1992 р. ЄС та США визнали Боснію та Герцеговину як нову державу, хоча це й не відповідало міжнародним нормам. Взагалі гідно подиву, що міжнародна спільнота визнала незалежність колишніх югославських республік без жодних спроб спочатку домовитись про гарантії захисту інтересів національних меншин. Таким чином кризу перш за все стимулювала політика боснійських політичних еліт, а також відповідна зовнішня кон'юнктура. В Сараєво, а потім і в інших регіонах Республіки почалась громадянська війна; спочатку переваги були на боці сербів, що отримали озброєння та бойову техніку ЮНА і мали більш організовану армію. В результаті бойових дій весни-осені 1992 р. серби домоглися значних успіхів повсюди в Боснії та Герцеговині та практично повністю блокували Сараєво. Протягом кількох місяців столиця Республіки піддавалась руйнівному бомбардуванню.

Мусульмани на чолі з Алією Ізетбеговичем швидко перестали вдовольнятися міжнародними економічними санкціями проти СРЮ і вимагали прямої інтервенції проти сербів. Вони спирались на підтримку деяких фундаменталістських країн, яким вельми імпонувала ідея створення в центрі Європи ісламської держави. В цей час почалась також переорієнтація ісламських терористичних організацій з Європи на Балкани. Златко Ізакович взагалі розглядає політику католицького Заходу як направлену на посилення своєї безпеки шляхом зіткнення мусульман та православних [1].

Наприкінці 1992 р. було створено перший план врегулювання конфлікту, відомий як план Вінсента-Оуена. Він передбачав розділ Боснії та Герцеговини на 10 напівнезалежних провінцій, відносини яких з центром базувалися б на конфедеративній основі. Провінції мали

бути заселені змішаним населенням. Міжнародна спільнота схвалила цей варіант та почала тиснути на сербів. Але у 1993 р. референдум боснійських сербів більшістю в 96 % не прийняв план Вінсента-Оуена. Тоді ж референдум Сербської Крайни схвалив об'єднання з боснійськими сербами.

У 1993 р. Рада Безпеки ООН прийняла рішення ввести війська ООН для створення навколо шести міст, оточених сербськими військами, "зони безпеки". В цей час виник другий план врегулювання, згідно з яким створювались би три етнічні держави. При цьому 52 % території відходило б сербам, 30 % — мусульманам та 17 % — хорватам. Парламент мусульман відхилив проект. Війна тривала і особливо запеклою ставала між хорватами та мусульманами в центральній Боснії.

В цей час політика США в регіоні стає більш активною. Понад все президент Б. Клінтон намагався довести, що ані ООН, ані ЄС не впорались з боснійською проблемою. Оруддям американської волі в Боснії став блок НАТО. Коли в лютому 1994 р. серби почали обстрілювати Сараєво, НАТО, вперше без відповідних міжнародних консультацій, висунув ультиматум: під загрозою бомбардування серби повинні в 10 днів деблокувати Сараєво та відвести важкі озброєння на 20 км від міста. Між тим згідно ст. 53 Статуту ООН, що є базовим документом міжнародного права, ніякі примусові дії не повинні прийматись без відповідних повноважень Ради Безпеки. Виняток складає право держави на самооборону в разі агресії (ст. 51).

Після цього позиція Москви почала змінюватись. Президент Б. Єльцин заявив, що не допустить відсунення Росії від вирішення боснійського конфлікту. Він запропонував ввести замість військ ООН російський батальйон, що було схвально прийнято сербською стороною. Але це був єдиний успіх Росії під час кризи. Політика Москви залишалась, м'яко кажучи, непослідовною.

У березні 1994 р. зусилля США по замиренню мусульман, на яких було зроблено головну ставку у антисербській грі, та хорватів, підтримуваних ФРН, увінчалися успіхом: у Вашингтоні була підписана угода про створення мусульmano-хорватської федерації Боснії та Герцеговини.

З квітня 1994 р. до вересня 1995 р. літаки НАТО неодноразово бомбардували сербські військові та промислові об'єкти та водночас висувались один за другим проекти реформування Республіки. В цей час ООН не втручалась в хід подій; Росія була майже остаточно виключена з процесу консультацій; СРЮ, знесилена надзвичайно жорсткими санкціями, була змушена закрити свої кордони для боснійських сербів, а США перейшли до останньої фази придушення сербського опору. Президент Б. Клінтон відмінив ембарго на постачання зброї в республіку, але тільки для мусульман.

Протягом 1995 р. серби оборонялись в цілковитій ізоляції, їх єдиного союзника — самопроголошеної Сербської Крайни — не стало, в травні-серпні територія була зайнята хорватськими військами. Після

цього з Країни почалась втеча сербського населення, більшість якого знайшла непевний притулок в Боснії [2].

Здавалось на те, що за рахунок сербів великі і малі держави досить успішно вирішували свої власні завдання. США закріпили статус єдиної в світі наддержави, ФРН зробила перший натяк на те, що розглядає регіон як сферу своїх життєвих інтересів, країни Центральної та Східної Європи позбулись конкурента в особі СРЮ та ще й продемонстрували свою лояльність до Заходу, інтегральною часткою якого бажали себе бачити. Навіть "нейтральна" Україна взяла участь в військових діях на боці ООН, а потім НАТО. Можна погодитись з тими з українських дослідників, що вважають: якщо пасиви України складаються лише з втрачених через війну капіталів, то Росія взагалі втратила політичну вагу в регіоні [3, с. 12].

Восени хорватські війська почали останній, успішний наступ на оточені сербські позиції, що був припинений лише після підписання в жовтні 1995 р. 26-ї за рахунком угоди про перемир'я.

21 листопада 1995 р. на базі ВПС США Райт-Паттерсон (Огайо) під наглядом керівників країн — членів Контактної групи (Б. Клінтона, Ж. Ширака, Дж. Мейджора, Г. Коля, В. Чорномирдіна) С. Мілошевич, Ф. Туджман та А. Ізетбегович підписали "Загальну рамкову угоду про мир в Боснії та Герцеговині" (Дейтонські домовленості). Фактично це означало встановлення жорсткого контролю НАТО на Балканах.

14 грудня в обстановці урочистості було підписано Паризьку мирну угоду. Колишня югославська республіка отримала офіційну назву Республіка Боснія та Герцеговина, що складається з Республіки Сербської (49 % території) та Федерації Боснія та Герцеговина (51 %).

Республіка Сербська, розташована в Східній Боснії, має вельми ламані кордони. Фактично вона поділена на три частини, що пов'язані вузькими коридорами. Серби втратили Сараєво, Горажде та інші міста. Мусульмано-Хорватська Федерація має переваги не тільки геополітичного характеру. За нею було закріплено перевагу у питанні щодо важких озброєнь. Пропорція між Федерацією та Республікою Сербською становила 2:1. Протягом кількох років після Дейтона проходила ліквідація "зайвих" озброєнь, але паралельно Федерація отримувала сучасну зброю від США. Це в свою чергу стимулює гонку озброєнь в країні та регіоні [4, с. 88].

Конституція Боснії та Герцеговини обмежує суверенітет Федерації та Республіки Сербської за рахунок відсутності права на самовизначення. Але взагалі республіка більш схожа на конфедерацію ніж на федерацію. Центральний уряд відповідає тільки за питання зовнішньої та зовнішньоекономічної політики, транспорт і таке інше. Між трьома частинами федерації встановлено "жорсткі" кордони, що передбачає низький рівень економічного співробітництва. В той же час Дейтонська угода передбачала розвиток особливих (паралельних) відносин Республіки Сербської з СРЮ (ФРЮ), Федерації — з Хорватією. Це мало забезпечити рівновагу в Боснії-Герцеговині та регіоні в цілому.

Центральна влада представлена Президією з трьох осіб, що обираються на два роки, двохпалатним парламентом — Парламентська Скупщина (Рада народів та Рада представників), місця в ній пропорційно поділені між трьома народами, та Конституційним судом. В кожному з суб'єктів Республіки є свій президент, парламент, судові органи, армія, МВС, своє законодавство та фінансова незалежність [5, с. 205].

Попри всі негаразди, Паризька угода принесла мир на землю Боснії. Після неї починає поступово налагоджуватись нормальне життя мільйонів простих громадян. Велику роль у відродженні господарства, а цей процес на думку спеціалістів може затягтись на 10 років, відіграє міжнародна фінансова допомога, що складає мільярди доларів. Але вона є вкрай вибірковою: 96 % коштів іде в Федерацію і тільки 4 % — в Республіку Сербську [4, с. 89]. На черговій конференції щодо Боснії в Брюсселі (червень, 1997) причиною заморожування допомоги сербам було названо їх небажання співпрацювати з Міжнародним трибуналом в Гаазі, у тому числі відмова вислати туди Радована Караджича, першого сербського президента, що пішов у відставку у липні 1996 р. Сербський прем'єр-міністр Клішкович твердо виступив проти спроб ставити політичні умови в обмін на фінансову допомогу.

14 вересня 1996 р. відбулись перші вибори Скупщини та Президії Республіки Боснія та Герцеговина. З сербської сторони в Президію увійшов Момчило Крайшник, з хорватської — Крешимир Зубак. Головою тріумвірату було обрано мусульманського лідера Алію Ізетбеговича, що отримав найбільшу кількість голосів виборців. Тоді ж відповідні вибори пройшли в Республіці Сербській. Новим президентом стала Біяна Плавшич, персона якої на відміну від Р. Караджича в той час (наразі Б. Плавшич засуджена Гаазьким трибуналом) не асоціювалась з подіями боснійської війни і, таким чином, задовольняла зовнішньополітичним потребам РС.

Тим часом тиск на РС з боку Гаазького трибуналу посилювався. В наслідок секретного рішення у червні 1997 р. британський спецз'ягін в Приєдорі заарештував одного та вбив другого боснійського серба. Але замість зміни позиції, ця акція викликала обурення в РС; було здійснено кілька нападів на представництва миротворців та повідомлено, що в разі повторення таких акцій населення буде сприймати SFOR як окупаційні частини.

У вересні 1997 р. відбулись перші вибори до місцевих органів влади. В усіх трьох частинах Республіки перемогу отримали представники націоналістичних партій: мусульманська Партія демократичних дій, Хорватська демократична співдружність Боснії та Герцеговини та Сербська демократична партія. Але в Сараєво, що увійшло в мусульманську зону, серби проголосували за Сербську радикальну партію на чолі з Николою Поплавшичем. Це ще раз засвідчило, що три народи мають несумісні інтереси. Взагалі створення спільних інститутів влади відбулось лише формально, по-справжньому вони не функціонували.

Таким чином очевидним є намагання сербів відділитись, вийти зі складу Республіки Боснія та Герцеговина. Не менш ясним є бажання мусульман демонтувати Республіку Сербську. Досить новим стало зіткнення мусульман з хорватами, чого не було з моменту оформлення їх федерації. Радован Вукадинович вважає, що "реальність в Боснії-Герцеговині зловісна: панують ненависть, тотальне недовір'я, відсутня готовність будувати єдину державу". Хорвати, що складають меншину в Федерації, побоюються виникнення навколо Сараєво фундаменталістського мусульманського центру [6, с. 185].

Таким чином, після Дейтона всередині Боснії та Герцеговини інтеграція не відбувалась, тоді як серби та хорвати встановлювали надзвичайні відносини відповідно з Сербією та Хорватією. Так, 28 лютого 1997 р. в Белграді було підписано угоду СРЮ та Республіки Сербської про особливі паралельні стосунки. Всі три народи Республіки виступили з пропозицією підписати "Дейтон-2", угоду, що існуючий стан речей зробила б легитимним. Але міжнародна спільнота була проти. Міжнародна контактна група з питань Боснії та Герцеговини (у квітні 1994 р. вона об'єднала США, Росію, Велику Британію, Німеччину) на зустрічі в Сінтрі (Португалія) прийняла натомість комюніке (30 травня 1997 р.), де в 94 пунктах викладалось, що потрібно зробити, аби Дейтонські угоди було реалізовано.

Тим часом будь-яка діяльність центрального уряду в Боснії та Герцеговині блокувалась на місцях, а будь-яка загальна справа оберталась на проблему. Наприклад, в серпні 1997 р. суперечки почались через розподіл посад у 33 боснійських посольствах. Потрібно було кілька місяців та настійливе втручання спеціальних послаників США Роберта Гелбарта та Річарда Холлбрука, аби дійти згоди. Але питання щодо демаркації та охорони кордонів, використання аеропорту Біхач, центрального банку, зовнішньої торгівлі та інші викликали жваві суперечки. Не було досягнуто згоди щодо випуску купона ("загальної валюти"), але домовились, що на грошових знаках не буде релігійної символіки.

Більш серйозну проблему складає відсутність умов для повернення додому біженців. З 2,5 млн. протягом кількох років змогли повернутись тільки 200 тис. Наприклад, спроби мусульман повернутись в м. Яйце, що входить в хорватську частину Федерації, скінчилось вбивством одного та пораненнями багатьох людей. Те ж саме відбулось в Дрварі, Вареті, куди намагались повернутись серби. В цей час в РС знаходяться біля 300 тис. сербів з Хорватії. Ця проблема становить відчутну загрозу для бідної сербської економіки. Міжнародні сили взяли під свій контроль репатріацію мусульман в м. Брчко. Але якщо їм і не загрожує фізична небезпека, бюрократичні процедури призводять до безлічі препон в отримванні праці, вільному переміщенні, взагалі поверненні до нормального життя [4, с. 90].

В таких обставинах збереження Республіки цілком лягло на плечі міжнародної спільноти. В країні залишились Багатонаціональні Сили з виконання Дейтонської угоди. В США вже на початку 1996 р. зро-

зуміли, що без достатнього контингенту військ нова держава проіснує лічені дні. Тому був підписаний договір з мусульманами про аренду військової бази в Тузлі строком на 25 років. Наприкінці того ж року було подовжено мандат місії миротворців "Сили зі стабілізації" (SFOR), а у 1997 р. було зафіксовано, що місія подовжується на невизначений час. Тоді вона вже коштувала США 7,7 млрд. дол.

Але остаточної нормалізації так і не відбулось; серби та мусульмани звинувачують у цьому одне одного. Дещо новим є змінення позиції міжнародної спільноти. Здається, Захід більше не так вперто заплющує очі на дії своїх регіональних союзників. Під час свого візиту в Боснію британський міністр закордонних справ Робін Кук застеріг уряд Сараєво в зв'язку з невідповідним використанням допомоги, яка замість гуманітарних цілей йшла на озброєння і т. ін. Є спроби прискорити виконання хорватами угоди щодо міжнародного Трибунала (видача військових преступників, передача необхідної документації і т. ін.) [7.116]. Але від цих заходів до повної відмови від політики подвійних стандартів, що протягом війни практикував Захід, ще довгий шлях.

Боснійська війна мала величезне значення для балканських країн; протягом бойових дій остаточно змінилась соціально-економічна та політична мапа регіону, вага Сербії значно впала, натомість лідерами регіону стали західні югославські республіки, Словенія та Хорватія. Це стало наслідком їх підтримки США. США використали війну для вирішення як регіональних, так і глобальних завдань. Вони покінчили з російським впливом на Балканах на тривалий строк. Більш важливим для США було довести своїм західноєвропейським союзникам, що вони не готові до самостійних акцій щодо захисту європейської безпеки. І, нарешті, ще більш важливим було утвердження США в ролі єдиної в світі наддержави, що має право втручатись у внутрішні справи будь-якої країни без запитання дозволу з боку світової спільноти. Реакція світової спільноти була досить поміркованою, що дозволило США розширити полігон для випробування як своєї зброї, так і нової дипломатії. Але уроки боснійської війни не пройшли марно для союзників США з НАТО; частина з них зрозуміла необхідність створення сильного ЄС з власними збройними силами. Ядром цього союзу може бути альянс між ФРН та Францією, що наразі намагаються проводити самостійну політику в різних регіонах світу. Все це, а також їх вплив на події в колишній Югославії, буде знаходитись в центрі уваги сучасної політології.

Література

1. *Изакович З.* Политические и этнорелигиозные аспекты югославского конфликта // Социологические исследования. — 1996. — № 5.
2. *Ботьяновский А.* Боснийский узел // Международная жизнь. — 1996. — № 1.
3. *Лапшин А. Е.* Распад Югославии: внутривнутриполитический и международный аспекты балканской проблемы. — Одесса: Астропринт, 1999. — 22 с.

4. Симиц П. Дейтонский процесс: сербский взгляд // Мировая экономика и международные отношения. — 1998. — № 9. — С. 86–93.
5. Brezousek M. Peacekeeping plans in the light of confederal models of Bosnia and Herzegovina // Journal of International Relations. — 1997. — № 4. — P. 179–206.
6. Vukadinovic R. Post-Dayton Croatia // The Southeast European Yearbook. 1997–1998. — Athens: eliamap, 1998. — P. 183–194.
7. Cvitkovic I. Trust — a path to reconciliation // Regional Contact. — 1998. — № 13. — P. 110–117.

О. И. Брусиловская

Одесский национальный университет им. И. И. Мечникова,
Институт социальных наук, кафедра международных отношений
Ул. Дворянская, 2, г. Одесса, 65026, Украина

**БОСНИЙСКАЯ ВОЙНА В КОНТЕКСТЕ ПЕРЕСМОТРА ОСНОВ
ПОСЛЕВОЕННОГО МЕЖДУНАРОДНОГО ПРАВА**

Резюме

В 1992 г. Босния и Герцеговина была признана США и Европейским Союзом, хотя это не соответствовало международным нормам. Во время гражданской войны США доказывали, что ООН не справилась с проблемой. В 1994 г. НАТО впервые без консультаций с Советом Безопасности выдвинул сербам ультиматум под угрозой бомбардировок. С этого момента ООН не вмешивалась в ход событий. В 1995 г. подписаны Дейтонские договоренности, что означало установление жесткого контроля НАТО на Балканах.

Ключевые слова: Босния, международное право, США, ООН.

O. I. Brusilovska

Odessa National University, Institute of Social Science,
Department of International Relations
Dvoryanskaya str., 2, Odessa, 65026, Ukraine

**BOSNIAN WAR IN THE CONTEXT OF THE REVISION
OF THE POST-WAR INTERNATIONAL LAW**

Summary

In 1992 Bosnia-Herzegovina was recognized by the USA and EU although it didn't conform to the international law. During the civil war the USA had asserted that the UN didn't cope with its task. In 1994 without the consultation of the UN Security Council NATO put the ultimatum to Serbs under the threat of bombing. From that moment the UN has not intervened in the course of events. In 1995 the Dayton Accords were signed. It means NATO has established hard order in the Balkans.

Keywords: Bosnia, international law, the USA, the UN.